

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ СМИСЛИ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Н. САТОХІНА

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри філософії
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Філософсько-правовий дискурс другої половини ХХ — початку ХХІ ст. позначений розвитком неklasичних підходів до осмислення правової реальності. Йдеться, зокрема, про формування феноменологічних, екзистенціальних, герменевтичних, комунікативних, постмодерністських та інших концепцій права, які акцентують увагу на динамічному вимірі останнього, розглядаючи право як певний процес (комунікацію, діалог, пізнання, розуміння тощо) і, таким чином, зосереджуються на питанні про те, як існує (здійснюється, відбувається, відтворюється, постає) право. Останнім часом подібне «динамічне праворозуміння» набуває все більшої популярності й на пострадянському просторі¹.

Таке переосмислення основного питання філософії права висновує у відмову від будь-яких спроб стабілізувати і схопити право у його визначеності, а, відповідно, й у загострення питання про те, яким чином право вкорінене в бутті взагалі, або принайм-

ні у людському бутті. Видається, одним із понять, що дозволяє осмислити право як динамічний феномен, є поняття досвіду, адже саме у людському досвіді можуть бути поєднані минуле, теперішнє і майбутнє. Втім, про яку саме форму досвіду йдеться?

У цьому сенсі досить плідною може виявитись герменевтична філософія права, яка й намагається прояснити природу того досвіду, що є досвідом правового, позначаючи цей досвід як «розуміння». Водночас проясненню підлягає і природа самої правової герменевтики, яка сьогодні трактується достатньо широко. Так, у рамках методологічного її напрямку йдеться про виявлення методів практичної інтерпретаційної діяльності, пов'язаної з прийняттям правового рішення або з правовим пізнанням. У свою чергу, онтологічна течія правової герменевтики передбачає осмислення розуміння як способу буття людини у праві та прояснення умов можливості такого розуміння². Що ж стосується україно-

¹ Див., наприклад, нещодавно видану колективну монографію «Некласична філософія права: питання і відповіді», що об'єднала зусилля таких дослідників, як С. Максимов, Ю. Пермяков, А. Поляков, О. Стомба, І. Честнов, В. Четвертін і стала своєрідним маніфестом «динамічного праворозуміння» [1].

² Серед найвідоміших представників методологічного напрямку — Е. Бетті [2], Г. Коінг [3], Ф. Мюллер [4]. Онтологічна течія представлена насамперед творчістю Г.-Г. Гадамера, П. Рікьора, А. Кауфмана — див., наприклад: [5–8]. Серед найцікавіших сучасних дослідників онтологічного напрямку можна відзначити, наприклад, Ф.-Дж. Мутса III [9] та Й. Тонтті [10].

та російськомовного філософсько-правового дискурсу, то тут герменевтичні дослідження представлені досить фрагментарно і переважно в межах методологічного напрямку герменевтики або на перетині останньої з філософією мови та семіотикою¹. Врешті-решт, однією з головних проблем герменевтичної філософії права завжди залишається сутність і завдання її самої².

Спробуємо увійти до цього кола через прояснення природи розуміння як форми людського досвіду взагалі і, зокрема, досвіду правового, що, вірогідно, дозволить не тільки виявити деякі смисли правової реальності, а й у такий спосіб наблизитись до сенсу і призначення самої правової герменевтики.

Розуміння як форма досвіду

Так де ж відбувається розуміння права: на кафедрах, в аудиторіях чи у залах судового засідання? І чи про одне й те саме право йдеться? Можливо, варто запитати, слідом за Г.-Г. Гадамером, чи не є теорія чимось більшим, ніж те, що представляє нам сучасна наука, а практика, у свою чергу, чимось більшим, ніж просте застосування останньої, і чи можна взагалі розділяти теорію і практику, якщо їх можна розрізнити лише в опозиції одна до одної [16, 24]. У пошуках відповідей сучасна герменевтика повертається до аристотелівської ідеї *фронесису* як інтегральної форми людського досвіду.

Так, М. Гайдеггер визначає філософію як «герменевтику фактичності», суть якої полягає у тому, що вже у факті існування повинно міститись розуміння, і що існування як таке є герменевтичним, інтерпретуючим, прояснюючим себе [17, 15–16, 142–148, 226–230].

У цьому ж сенсі, в рамках онтологічної версії правової герменевтики, розуміння розглядається як спосіб буття людини у праві та водночас як спосіб відтворення останнього. Це не метод, що використовується для пізнання правових феноменів, а особлива форма досвіду, в якому дана і переживається правова реальність, тому його не можна звести до одних лише когнітивних структур. Це досвід, який можна назвати фронетичним.

Термін *фронесис* має грецьке походження і перекладається як розсудливість, мудрість, практична мудрість, розум, практичний розум, проникливість [18, 527–528]. Так, Аристотель у книзі IV «Нікомахової етики» проводить різницю між *епістеме* (науковим знанням), що виражається в *теорії* і стосується речей незмінних, *техне* (знанням у сфері творчості), що застосовується в *поезисі*, і *фронесисом* (морально-практичною мудрістю стосовно правильних дій в конкретній ситуації), вираженим у *праксисі*. На відміну від *епістеме*, пізнання не є єдиною метою *фронесису*, він керує діями (VI, 1139 b і далі)³. У той час як *техне* можна засвоїти і забути, *фронесис* не можна засвоїти заздалегідь, але не можна й забути. При цьому питання, що справедливо, а що ні, не може бути вирішене у відриві від ситуації, тоді як «ейдос» того, що хоче виготовити ремісник, повністю визначений. Аристотель показує, що існує напруження між законом і практикою його застосування, оскільки будь-який закон є загальним і тому не може охопити дійсність в усій її конкретності (V, 1137). Слід погодитись із Г.-Г. Гадамером, що саме в цьому і полягає справжня проблема правової герменевтики: зразки поведінки не є вічними і незмінними,

¹ Див., наприклад, дослідження О. Атарщикової [11], А. Бернюкова [12], Т. Дудаш [13], О. Овчиннікова [14].

² Серед останніх досліджень з цього приводу див., наприклад, статтю М. Зірк-Садовські [15].

³ Далі посилання даються у тексті за цим виданням: [19].

але й не є простими конвенціями, відображуючи природу речей, і справа тільки в тому, що ця остання визначає себе кожен раз лише у застосуванні. До того ж, якщо *техне* можна оволодіти досконало і таким чином виключити необхідність самостійного мислення, то *фронесис* у стані ідеальної завершеності і є досконалістю здатності мислити, а зовсім не знанням типу *техне*. Саме тому право не підлягає догматичному застосуванню. І, нарешті, фронтетичний досвід завжди передбачає, що йдеться не про мене, а про когось іншого. І людина здатна увійти в ситуацію іншого не тому, що вона знає про нього все, а тому, що вони пов'язані спільною метою [5, 375–382].

Так, Ф.-Дж. Мутс порівнює фронтетичний досвід правознавця із досвідом психотерапевта, діяльність якого в рамках постмодерністського підходу до психотерапії є «теоретично обізнаною герменевтичною практикою»: він засвоює теоретичні настанови для того, щоб допомогти клієнту, але не намагається уникнути власної участі у діалозі з останнім, займаючи позицію «незнання». Отже, маємо теорію, яка взаємодіє із практикою з позиції її учасника. Використовуючи цей приклад як модель для критичної правової теорії, філософ намагається показати, що право являє собою не поняття, яке потрібно прояснити, а нарративно структурований процес, у якому учасники юридичної практики висловлюють свої страхи та занепокоєння, як і клієнти психоаналітика. Метою ж теорії є не створення ідеального правового нарративу задля подальшого перенесення його на практику, а активна участь у безперервному процесі створення і трансформації правових смислів [9, 149].

Таким чином, теорія розглядається як компонент динамічних практик

здійснення права, форма участі в них, але водночас і осмислення цих практик. Останнє ж ніколи не є просто *техне*, що відтворює практику, але завжди охоплює і знання, і досвід, і дію. Якщо ремісник спочатку осягає ідею речі, потім отримує досвід її виготовлення, і лише після цього виготовляє річ, то розуміння, що опосередковує здійснення права і виражається в окремих ситуативних судженнях, завжди охоплює не тільки теоретичне осмислення правової традиції (тут у сенсі горизонту розуміння, або сукупності упереджень, що становлять перед-розуміння), а й застосування її до конкретної ситуації (реальної або гіпотетичної) з метою вирішення останньої, й у такий спосіб відтворює правову реальність. Отже, знання і дія у цьому випадку нероздільні.

У межах викладеного вище трактування розуміння не як методу, а як особливої форми фронтетичного досвіду, й сама герменевтика виявляється лише способом буття у світі, а не формулюванням та утвердженням щодо нього певної позиції. І цей спосіб полягає у розмові, запитуванні, пошуку загального сенсу. У рамках правової реальності розуміння виявляється досвідом інтерсуб'єктивного відтворення правових смислів, власне правовою герменевтикою, яка у цьому сенсі здатна протистояти як постмодерністському свавіллю інтерпретацій, так і позитивістському засиллю науковості. Так, герменевтичні смисли у правовій реальності проявляються на трьох рівнях, які відповідають трьом аспектам фундаментального людського досвіду, що отримав назву розуміння.

Епістеме

В аспекті епістеме, герменевтика покликана заповнювати лакуни розуміння, постаючи як одна з версій неklasичної епістемології, в якій

осмислення світу права виявляється можливим лише як фронетичний досвід, тобто досвід у власному сенсі слова, який є чимось більшим, ніж пізнання, а завжди є досвідом самопізнання, досвідом власної історичності. Таким чином, проблема осмислення права вирішується через виявлення його вкоріненості в людському бутті, присутності в людині. Питання про те, як існує право, вирішується через прояснення питання про те, як існуємо ми самі.

Слід зазначити, що звернення до ідеї фронесису в соціальних науках сьогодні є вже не просто достатньо помітною тенденцією, а окремий критичний напрям, відомий як «фронетична соціологія». Його засновник Б. Флівберг констатує крах соціальних наук і стверджує, що їх реабілітація сьогодні можлива лише в якості наук фронетичних (спрямованих на контекстуальне дискурсивне обговорення цінностей), які він протиставляє наукам епістемологічним (побудованим за аналогією з природничими науками) [20, 1–8]. У свою чергу П. Амселек взагалі відмовляє юриспруденції у науковому статусі, критикуючи спроби «алхімічного перетворення практичного розуму в теоретичний», у той час як насправді правознавці займаються не наукою, а технологією. Єдиною ж юридичною наукою, на його думку, є антропологія права, яка, втім, вивчає не норми права, а процеси їх створення, оформлення і застосування [21, 218]. Як було показано вище, герменевтика і є нічим іншим, як антропологією. Проте це не вивчення процесів відтворення і застосування права, а самі ці процеси. Для визначення ж епістемологічного статусу герменевтики цілком доречною видається формула самого П. Амселека, застосована, щоправда, до юридичної догматики: вона і так має настільки велике значення для здійснення права,

що немає необхідності називати її наукою [21, 220].

У герменевтичному досвіді будь-яке пізнання правової реальності набуває характеру розуміння, тобто творчого осмислення права в контексті конкретної правової ситуації з позиції її безпосереднього учасника. Це не теоретичне пізнання, спрямоване в минуле та орієнтоване на ідеал об'єктивної істини, а практичне розуміння, горизонтом якого є майбутня інтерсуб'єктивна справедливість. При цьому в той час як процедурною складовою пізнання є пояснення, для розуміння такою складовою є обґрунтування, або виправдання. Пояснити щось — означає відповісти на запитання, що воно собою являє, чому воно саме таке, а не інакше, чому воно існує та ін. Обґрунтувати положення — означає відповісти на запитання, чому його слід прийняти, погодитись з ним. Але таке обґрунтування можливе лише в контексті окремого випадку, тобто у застосуванні права, яке й виявляється єдиним способом наближення до правової реальності.

З досвідом осмислення світу права пов'язане також завдання герменевтики як навчання. Домінуюче сьогодні уявлення про освіту як накопичення спеціальних знань та практичних вмінь і навичок вочевидь вкорінене в ідеалах класичної раціональності, що ототожнює «освічену» людину з теоретичним суб'єктом, «свідомістю взагалі», звільненою від природних недосконалостей та ірраціональності суб'єкта емпіричного, і, таким чином, втрачає будь-який зв'язок з життям людини та його сенсом. На це, зокрема, вказує Е. Гуссерль, який вбачає у заміщенні світу повсякденного життя світом ідеальних сутностей глибинну причину кризи наук та радикальної кризи європейського існування в цілому [22]. Водночас філософ зазначає,

що причина ускладнення раціональної культури, у якій ґрунтований європейський світ, полягає не в сутності самого раціоналізму, а лише в його спотворенні «натуралізмом» і «об'єктивізмом», закликаючи до «відродження Європи в душі філософії» завдяки «остаточному подоланню натуралізму героїзмом розуму» [22, 115]. Саме в такому переродженні розуму і вбачає своє завдання філософська герменевтика, орієнтована не на забуття теорії в ім'я практики, а радше на подолання радикального розриву між різними формами людського досвіду.

Так, герменевтична модель правового навчання, так само як і здійснення права, є процесом спільного відтворення смислів, основною метою якого є не надання учню з позиції теоретичного домінування готових методик здобуття «істинних» смислів права, а відтворення досвіду діалогічного прийняття рішень у ситуації невизначеності і конфлікту, коли останній не може бути вичерпаний, але повинен мати вирішення у ситуативному судженні. Таким чином, виникає можливість вирішення суперечності між формальним знанням, що транслюється в освіті, і базовими інтуїціями суб'єкта освіти, вкоріненого у «життєвому світі».

Сама ж освіта виявляється способом буття і пізнання водночас. Це не тільки процес становлення, а й результат цього процесу. Як зазначає з цього приводу Г.-Г. Гадамер, освіту слід розуміти не лише як процес, що забезпечує історичне піднесення духу у сферу загального (за відомим визначенням Г. Гегеля), водночас це і стихія, у якій перебуває освічена людина [5, 56]. Природу ж цієї стихії філософ розкриває у понятті такту, тобто здатності до сприйняття ситуації та поведінки всередині ситуації, для якої в нас немає знання, яке б виходило із загальних

принципів [5, 58], що цілком відповідає уявленню про фронетичну природу правового судження, яке вимагає від суб'єкта не теоретичного знання, а практичної мудрості, готовності взяти на себе ризику, тобто розуміння у сенсі інтегральної форми досвіду.

Отже, правова реальність виявляється такою, що не підлягає теоретизації, а тільки відтворенню, яке, втім, і виявляється єдиним способом осмислення світу права або його розуміння. Натомість теоретизація права взагалі і правової освіти зокрема зумовлює ситуацію нерозуміння, за якої застосуванню підлягають міцно вкорінені у розумі категорії і формули, досвідні підстави яких давно забуті, а правдоподібність базується на логічній узгодженості, а не на адекватності ситуації. У цьому сенсі цікавим є спостереження Х. Арендт, яка у своєму есе, присвяченому особистій відповідальності при диктатурі, переконливо демонструє, що набагато легше змусити людей діяти найбільш неочікуваним і кричущим чином, ніж вмовити когось вчитися на власному досвіді, тобто почати мислити і виносити судження, а не застосовувати одвічні догми [23, 70]. Видається, що однією з причин браку критичного мислення в юриспруденції є так звана «когнітивістська помилка», тобто зведення свідомості до пізнання та використання епістемологічних по своїй суті концептів (істина, теорія, доказ тощо) для вирішення ціннісних (зокрема правових) проблем, у той час як насправді ціннісні судження пов'язані з некогнітивними феноменами психіки, тому є нереферентними і, відповідно, не можуть розглядатись як істинні або хибні, адже йдеться не про пізнання істини, а про відстоювання сторонами власних правових позицій, про що свідчить сам принцип змагальності сторін. Цікаво, що такі інститути, як,

наприклад, судові компроміси, у яких неогнітивність правового судження очевидна, співіснують із загалом когнітивістськи орієнтованим процесуальним правом. І така теоретизація правового мислення робить його остаточно відірваним від власного досвіду людини, у результаті чого фактично ніхто не є відповідальним. У цьому сенсі завданням герменевтики є подолання радикального розриву між теорією і практикою через заміну теоретичної моделі пізнання комунікативними практиками розуміння, вкоріненими у повсякденному досвіді людини.

Техне

В аспекті *техне*, у герменевтичному розумінні відтворюється правова реальність. Йдеться, звісно, не про той конститутивний характер теорії, який мав на увазі І. Кант, а слідом за ним Г. Кельзен, коли говорив про впорядковуючу роль пізнання, тобто створення наукою свого предмета як осмисленого цілого. У випадку права нерозуміння обертається не просто хаосом у правовій реальності, а відсутністю останньої у буквальному сенсі. Втім, така ситуація є тільки гіпотетичною, оскільки ми завжди віднаходимо себе вже існуючими в контексті певних правових смислів, що й зумовлює можливість розуміння.

Так, ми ніколи не можемо зайняти неупереджену позицію «над правом», а завжди виявляємо себе частиною певної динамічної правової традиції, сформованої, у свою чергу, попередніми судженнями щодо права і такою, що постійно продовжує формуватись у конфлікті інтерпретацій. Отже, якщо в Р. Декарта відправним пунктом розуміння став сумнів, то в герменевтиці місце сумніву посіло перед-розуміння. Останнє обумовлюється традицією і складається з упереджень, тобто суджень, винесених до остаточної пере-

вірки всіх визначальних моментів. Стосовно судової практики йдеться про правове перед-рішення, що передує остаточному винесенню рішення і має передусім позитивну правову цінність, як і будь-який прецедент. Йдеться, таким чином, не про те, щоб відокремити себе від правової традиції, а навпаки, відокремити себе від того, що може завадити нам зрозуміти останню з точки зору самої справи. «Панування нерозпізнаних упереджень — ось що робить нас глухими», — пише з цього приводу Г.-Г. Гадамер [5, 322]. У свою чергу, судження щодо права являє собою не результат боротьби критики з традицією і не сліпе слідування останній, а скоріше злиття з традицією як безперервний процес її наближення через критичну рефлексію.

Таким чином, взаємодія між правовою традицією як сукупним горизонтом розуміння у здійсненні права і конкретним правовим рішенням відбувається за логікою «герменевтичної спіралі»: з одного боку, традиція обумовлює осмислення правової ситуації, але не в сенсі жорсткої детермінації, а в тому сенсі, що вона покладає межі розумінню, окреслюючи доступні смислові альтернативи. Вона визначає, які рішення є неприйнятними. Крім того, традиція забезпечує загальною структурою та універсальним алгоритмом відповіді на будь-яке юридичне питання. З другого боку, сама традиція складається з обумовлених нею рішень у конкретних ситуаціях, через які правозастосувач вводить у гру власні упередження. При цьому таке коло не є застиглою структурою, а передбачає концентричне розширення зрозумілого смислу.

Так, досвід розуміння виявляється водночас і досвідом конституювання правової реальності. Водночас при уважному розгляді буттєва тканина права виявляється не такою вже й

щільною. Йдеться про феномен нерозуміння в усій його неможливості.

Парадоксальним чином у своєму граничному вираженні нерозуміння виявляється ілюзією повної ясності, коли через наявність «довершеної та всеохоплюючої теорії» відсутня сама потреба в подальшому осмисленні права. Таким чином, зникає потреба у філософії права як такої: остання просто позбавляється свого предмета. Чудовий приклад подібного стану нерозуміння знаходимо в аналізі тоталітарної свідомості Х. Арндт. Одвічну проблематичність філософської думки вона протиставляє тотальному поясненню, що пропонується тією чи іншою ідеологією, і в якому немає місця людській свободі, невід'ємній від здатності особистості мислити. Тоталітарна свідомість прагне безпосередньо виконувати закон Історії або Природи, не трансформуючи його в норми індивідуальної поведінки, а розглядаючи його втіленням людства в цілому. Таким чином, місце інтерсуб'єктивно погоджених правил поведінки займає тотальний терор, покликаний забезпечити силам природи чи історії вільний біг, що не загальмовується ніякою стихійною, вільною дією людини. Людська багатоманітність ніби зникає в одній гігантській людині [24, 599–604]. У свою чергу, правова реальність замінюється реальністю «об'єктивних» законів руху, які не потребують ані розуміння, ані визнання, ані суб'єкта взагалі.

Можливість такого стану мислитель пов'язує з ізоляваністю та всезагальною самотністю людей, яка знищує їх як суб'єктів розуміння та правових суб'єктів. Адже навіть досвід чуттєвого сприйняття залежить від

загального здорового глузду, без якого ми були б обмежені лише ненадійними показниками власних почуттів. Тим більше, це стосується світу правових феноменів, який досягається нами тільки з перед-розуміння. Єдина здатність людського розуму, яка для свого нормального функціонування не потребує ані «Я», ані іншого, ані зовнішнього світу, це здатність логічного судження, вихідні посилки якого самоочевидні, і яке стало основним принципом дії тоталітарної форми правління [24, 615–622].

Таким чином, ситуація нерозуміння має у своєму підґрунті, з одного боку, стирання відмінностей і, таким чином, руйнування простору особистої свободи як здатності створення нового¹, а з другого — відчуження людини від інших, розрив із традицією та вкоріненню у ній здоровому глузді, який становить основу перед-розуміння. Звідси — неможливість розуміння правової реальності та її відтворення, що загрожує в кінцевому підсумку заміною останньої неправовими за своєю сутністю інструментами примусу. Адже у розумінні суб'єктивна свобода не тільки виходить за власні межі та потрапляє у простір інших, утворюючи багатовимірний інтерсуб'єктивний світ, а віднаходить себе у завжди вже існуючій традиції, дозволяючи останній говорити крізь себе. Відповідно, нерозуміння призводить не тільки до втрати відчуття правової реальності, а й до зникнення останньої.

Позбавлення ж людини можливості вільної комунікації редукує її досвід до задоволення біологічних потреб. Поза світом права людині залишається лише війна за існування, у якій одна соціальна спільнота протиставляє себе

¹ У цьому контексті цікавим видається сюжет фільму-антиутопії А. Куарона «Людське дитя», де зображено тоталітарне суспільство майбутнього. І хоча в ньому все ще мають місце окремі прояви свободи, але знищено її первинне джерело — кожне нове народження: людство охопила епідемія безпліддя і діти більше не з'являються на світ.

іншій за принципом «друг» — «ворог». Відповідно, право залишається таким лише доти, поки воно є предметом дискусії. У свою чергу, завдання герменевтики полягає в утриманні правових смислів через дію, яка відрізняється від простого прояву волі тим, що вона вписана у хід речей, у тканину історії, у право як таке. У цьому сенсі можна говорити про «явища архівування, які нагадують письмову фіксацію дії у світі», і про те, що «дії, як і книги, є творами, відкритими для багатьох читачів» (П. Рікбор) [25, 60–61]. Так само як тексти відділяються від їх авторів, отримуючи семантичну автономію, дії мають власну історію, своє призначення, і тому можуть викликати небажані результати; звідси випливає проблема відповідальності ініціатора дії. Так, здійснення права виявляється водночас і єдиним можливим способом його осмислення, і єдиним шляхом відтворення правової реальності.

Фронесис

Як власне фронетичний досвід, герменевтика опосередковує не тільки осмислення і відтворення права, а й його здійснення у правовідносинах. Так, П. Рікбор визначає фронесис як «розсуд, розпізнавання в ситуації невизначеності, орієнтоване на належну дію» [26, 87]. У подібному сенсі в Х. Арндт читаємо про здібність, яка «дозволяє нам судити раціонально, не піддаючись емоціям або егоїстичним інтересам, і при цьому функціонує спонтанно, тобто не спираючись на правила і стандарти, під які можна підвести особливі випадки, але, навпаки, створюючи свої власні принципи завдяки самій роботі судження» [23, 58]. При цьому умовою такого роду судження є не високорозвинений інтелект і не обізнаність у питаннях моралі, а радше схильність до того, щоб

жити із самим собою, вести той діалог, який ми називаємо мисленням. Таке мислення не є технічним і не стосується теоретичних проблем. На думку Х. Арндт, межа між тими, хто хоче мислити, а отже, повинен судити самостійно, і тими, хто цього уникає, ігнорує всі відмінності у культурі, суспільному становищі чи освіті. У цьому відношенні колапс моралі, що стався за гітлерівського режиму, може навчити нас тому, що той, хто плекає цінності і твердо тримається моралі, не надійний: у випадку зміни моральних норм у цих людей не залишиться нічого, крім звички чогось триматися. Значно надійніші у такій ситуації скептики, оскільки вони звикли жити своїм розумом і знають лише одне: що б не сталося, доки ми живі, жити нам доведеться із самими собою [23, 78–79].

У цьому сенсі здійснення права виявляється такою ж фронетичною практикою, як і філософствування, що неможливе поза вільним мисленням, як неможлива медицина без здатності лікаря вийти за межі стандартизованих рекомендацій і прийняти рішення у ситуації невизначеності. Натомість у суспільстві широко розповсюдженим залишається страх перед судженням, за яким прихована підозра, що ніхто не діє вільно, а відповідно, ніхто не несе відповідальності за свої вчинки. Можливо, саме тому найбільший опір суспільства зустрічають ті новели, що стосуються правових інститутів, ґрунтованих у здатності ситуативного судження, — судових компромісів, суду присяжних, медіації, розширення значення судового прецеденту та ін. Як наслідок, ігнорування фронетичного характеру правового досвіду призводить до формалізму у здійсненні права, а зрештою і до повного усунення людини від цього процесу, що перетворює його на глибоко неправовий:

прагнення об'єктивності остаточно знімає питання про справедливість.

Натомість усвідомлення фронетичної природи здійснення права тягне за собою трансформацію ідеї справедливості, яка, на думку П. Рікьора, може бути сформульована у термінах прийнятності. Це своєрідна ситуативна очевидність у констатуючому сенсі, впевненість, згідно з якою у цій ситуації таке рішення є найкращим, єдино можливим. Це очевидність того, що доречно зробити тут і зараз [6, 233–248]. І ця доречність визначається не об'єктивним станом справ, а спільністю прагнень суб'єкта судження і того, для кого воно є значущим. Адже йдеться тут не про мене, а про когось іншого: коли одна людина виносить судження, вона повністю переноситься у конкретну ситуацію, у якій знаходиться і повинен діяти інший. І людина здатна на таке судження не тому, що вона обізнана у всьому, що відбувається з іншим, а тому, що вона також прагне до справедливого і пов'язана з іншим цією спільністю прагнень.

У цьому сенсі ані поновлення у правах, ані притягнення винних до відповідальності не є самоціллю, а сприяють досягненню загальної мети права – уможливити та оптимізувати співіснування людей. Так, П. Рікьор виокремлює дві функції судочинства. Перша полягає у тому, щоб покласти край невизначеності, оскільки кожний конфлікт містить момент нескінченності. У цьому полягає особливість правового судження, на відміну, скажімо, від історичного: потенційно необмежене коло пояснення буде замкнуте на судовому вирокі. Отже, винести судові рішення – означає поставити крапку в суперечці. На підтвердження своєї думки автор наводить такий приклад. У великих і складних процесах у Франції за фактами переливання зараженої крові, коли було багато

жертв, найбільш примітні з моральної точки зору жертви – не ті люди, які прагнули помсти, а ті, що хотіли правового рішення, хотіли, щоб було висловлено: ось це жертва, а ось винний, щоб було встановлено справедливу дистанцію. Вочевидь, правосуддя не може бути зведене лише до такого прояснення ситуації. Але наведений приклад показує, що правосуддя – це не відповідь насильством на насильство, не додаткове насильство: правосуддя висловлює те, що суспільство на даний момент розглядає як справедливий стан. У цьому сенсі каральну функцію вироку слід вважати підпорядкованою його поновлюючій функції – як у публічній сфері, так і у сфері гідності жертв, яким віддається справедливість. Це підводить П. Рікьора до другої функції винесення правового судження – сприяння суспільному миру через примирення конфлікуючих сторін завдяки «правовій переробці насильства шляхом перенесення його в простір слова й мовлення» і, таким чином, «перемозі мови над насильством». Усвідомлюючи утопічність цієї мети, філософ, разом з тим, наголошує, що «ця утопія вкорінена в сутності права і становить його основу» [7].

У цьому і полягає високий гуманістичний смисл правової герменевтики, яка орієнтована на досягнення миру та мінімізацію насильства шляхом перенесення його у простір дискурсу. І така спрямованість закладена вже у самій структурі «герменевтичної спіралі», яка передбачає конструктивний рух від перед-розуміння до повного розуміння, а потім назад, для перевірки необхідності змін і доповнень до початкового уявлення. Тому визнання того факту, що наше розуміння завжди обумовлене упередженнями, не повинно вести до скептицизму. Як справедливо зазначає Е. Тисельтон, навпаки,

перед-розуміння і добросовісне прагнення більш глибокого розуміння залишають місце для перегляду вихідних ідей та внесення необхідних виправлень у світлі подальшого осмислення, а отже, означають принципову відкритість для діалогу. Так, герменевтика виховує повагу до чужої точки зору, терпіння та прагнення порозуміння, не зменшуючи при цьому щирої відданості людини власним переконанням. Вона заохочує не скептицизм, а наполегливу працю і бажання прислухатися, не заперечуючи водночас необхідність критичної оцінки [27, 21]. У цьому зв'язку Г.-Г. Гадамер вкотре наголошує: «Герменевтика — це практика... Усіма силами підтримувати діалог, давати сказати своє слово і тому, хто має іншу точку зору, вміти засвоювати те, що він говорить — от у чому душа герменевтики» [28, 8].

Відповідно, основна роль правової герменевтики виявляється не методологічною, а, скоріше, терапевтичною: вона допомагає мінімізувати нерозуміння через усвідомлення власної зануреності в ситуацію, власної темпоральності: як в аспекті вкоріненості у традиції та виявлення власних упереджень, так і в аспекті проєктивності у майбутнє і орієнтації на примирення, навіть якщо воно і є лише позаінституційним горизонтом права. Інакше кажучи, як метафорично пише Й. Тонтті, тільки Феміда, яка, знявши пов'язку з очей, намагається усвідомити власні упередження, і яка розуміє, що

насправді ваги ніколи не можуть бути врівноважені, може використовувати свій меч таким чином, щоб це могло вважатись виправданим [10, 186].

Так, завдання правової герменевтики як багатогранного людського досвіду, спрямованого на досягнення порозуміння з іншим, хоча, на перший погляд, і виявляється занадто скромним, порівняно з науковими методологічними концепціями, але по суті є не менш амбіційним, ніж завдання самого права — уможливити мирне співіснування людей.

Висновки

Таким чином, прояснення природи розуміння як інтегральної форми людського досвіду та виявлення смислів правової реальності, що відповідають трьом складовим останнього — епістемі, техні і фронесису — дозволяє водночас уточнити сенс і призначення самої правової герменевтики, яка також виявляється лише способом буття у світі, а не формулюванням та утвердженням щодо нього певної позиції. Це досвід, який поєднує осмислення та відтворення правової реальності у ситуативних правових судженнях, ґрунтується у традиції та орієнтований на примирення. Інакше кажучи, це досвід інтерсуб'єктивного відтворення правових смислів. У свою чергу, ситуація нерозуміння загрожує не просто втратою останніх, але зникненням свободи, що визначає правову особистість, а отже, і правової реальності в цілому.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Неклассическая философия права: вопросы и ответы* : кол. моногр. / С. И. Максимов, Ю. Е. Пермяков, А. В. Поляков и др. ; под ред. А. В. Стовбы. — Харьков, 2013. — 272 с.
2. *Бетти Э.* Герменевтика как общая методология наук о духе. — М., 2011. — 144 с.
3. *Coing H.* Die juristischen Auslegungsmethoden und die Lehre der allgemeinen Hermeneutic. — Köln-Opladen, 1959.
4. *Müller F.* Rechtstext und Textarbeit / F. Müller, R. Christensen, M. Sokolowski. — Berlin, 1997.
5. *Гадамер Х.-Г.* Истина и метод: основы философской герменевтики. — М., 1988. — 704 с.
6. *Рикёр П.* Справедливое. — М., 2005. — 304 с.
7. *Рикёр П.* Торжество языка над насилем. Герменевтический подход к философии права // Вопросы философии. — 1996. — № 4. — С. 27–36.

8. Kaufmann A. Beiträge zur juristischen Hermeneutic. — Köln ; Berlin ; Bonn ; München, 1984.
9. Mootz F.-J. III. Law, Hermeneutics and Rhetoric. — Burlington, 2010. — 470 p.
10. Tontti J. Right and Prejudice: Prolegomena to a Hermeneutical Philosophy of Law. — Burlington, 2004. — 204 p.
11. Атаршичкова Е. Н. Герменевтика в праве: история и современность. — СПб., 1998. — 296 с.
12. Бернюков А. М. Здійснення правосуддя: герменевтичний підхід // Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода та ін. ; відп. ред. В. С. Бігун. — К., 2009. — С. 148–206.
13. Дудаш Т. І. Праворозуміння крізь призму герменевтики. — Л., 2010. — 248 с.
14. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме. — Ростов н/Д, 2002. — 288 с.
15. Зірк-Садовскі М. Завдання герменевтичної філософії права // Філософія права і загальна теорія права. — 2012. — № 2. — С. 102–114.
16. Gadamer H.-G. Praise of Theory // Praise of Theory: Speeches and Essays. — New Haven, CT, 1998. — P. 16–36.
17. Хайдеггер М. Бытие и время. — СПб., 2006. — 452 с.
18. Лабарр'єр Ж.-Л. Фронесис // Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей. — К., 2009. — Т. 1. — С. 527–533.
19. Аристотель. Никомахова етика. — Сочинения : в 4 т. — М., 1983. — Т. 4. — С. 53–293.
20. Flyvbjerg B. Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again, 2001. — 212 p.
21. Амселек П. Научный статус правовых исследований // Энциклопедия правоведения или интегральная юриспруденция? Проблемы изучения и преподавания. — М., 2013. — С. 208–220.
22. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия // Вопросы философии. — 1986. — № 3. — С. 101–116.
23. Арендт Х. Ответственность и суждение. — М., 2013. — 352 с.
24. Арендт Х. Истоки тоталитаризма. — М., 1996. — 672 с.
25. Рикёр П. Герменевтика и метод социальных наук // Поль Рикёр в Москве. — М., 2013. — С. 49–61.
26. Рикёр П. Путь признания. Три очерка. — М., 2010. — 268 с.
27. Тисельтон Э. Герменевтика. — Черкассы, 2011. — 430 с.
28. Гадамер Х.-Г. Актуальность прекрасного. — М., 1991. — 367 с.

REFERENCES

1. Neklassicheskaya filosofiya prava: voprosy i otvety [Non-Classical Philosophy of Law: Questions and Answers], Kharkov, 2013, 272 p.
2. Betti E. Hermeneutika kak obshchaya metodologiya nauk o dukhe [Hermeneutics as the General Methodology of the Geisteswissenschaften], Moscow, 2011, 144 p.
3. Coing H. Die juristischen Auslegungsmethoden und die Lehre der allgemeinen Hermeneutic, Köln-Opladen, 1959.
4. Müller F. Rechtstext und Textarbeit, Berlin, 1997.
5. Gadamer H.-G. Istina i metod: osnovy filosofskoy germeneytiki [Truth and Method: The Basics of Philosophical Hermeneutics], Moscow, 1988, 704 p.
6. Ricoeur P. Spravedlivoє [Fair], Moscow, 2005, 304 p.
7. Ricoeur P. Torzhestvo yazyka nad nasiliem. Germeneyticheskiy podkhod k filosofii prava [Triumph Over Violence. Hermeneutic Approach to the Philosophy of Law], *Voprosy filosofii*, 1996, no. 4, pp. 27–36.
8. Kaufmann A. Beiträge zur juristischen Hermeneutic, Köln; Berlin; Bonn; München, 1984.
9. Mootz III F.-J. Law, Hermeneutics and Rhetoric, Burlington, 2010, 470 p.
10. Tontti J. Right and Prejudice: Prolegomena to a Hermeneutical Philosophy of Law, Burlington, 2004, 204 p.
11. Atarshchikova E. N. Hermeneutika v prave: istoriya i sovremennost [Hermeneutics in Law: Past and Present], Saint Petersburg, 1998, 296 p.
12. Berniukov A. M. Zdiisnennia pravosuddia: hermenevtychnyi pidkhid [The Exercise of Justice: Hermeneutic Approach], *Pravosuddia: filosofske ta teoretychne osmyslennia*, Kyiv, 2009, pp. 148–206.
13. Dudash T. I. Pravorozuminnia kriz pryzmu hermenevtyky [Understanding Law Through the Prism of Hermeneutics], Lviv, 2010, 248 p.
14. Ovchinnikov A. I. Pravovoe myshlenie v germeneyticheskoy paradigme [Legal Thinking in the Hermeneutic Paradigm], Rostov on Don, 2002, 288 p.
15. Zirk-Sadowski M. Zavdannia hermenevtychnoi filosofii [The Task of Hermeneutical Philosophy], *Filosofii prava i zahalna teoriia prava*, 2012, no. 2, pp. 102–114.
16. Gadamer H.-G. Praise of Theory, Praise of Theory: Speeches and Essays, New Haven, CT, 1998, pp. 16–36.
17. Heidegger M. Bytie i vremya [Being and Time], Saint Petersburg, 2006, 452 p.
18. Labarrier Zh.-L. Fronesys [Fronesis], *Yevropeyskyi slovnyk filosofii: leksykon neperekladnosteï*, Kyiv 2009, vol. 1, pp. 527–533.

19. Aristotel. Nikomakhova etika [Nicomachean Ethics], *Sochineniya*, Moscow, 1983, T. 4, pp. 53–293.
20. Flyvbjerg B. Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again, 2001, 212 p.
21. Amselek P. Nauchnyy status pravovyykh issledovaniy [Scientific Status of Legal Research], *Entsiklopediya pravovedeniya ili integralnaya yurisprudentsiya? Problemy izucheniya i prepodavaniya*, Moscow, 2013, pp. 208–220.
22. Husserl E. Krizis evropeyskogo chelovechestva i filosofiya [The Crisis of European Sciences and Transcendental Philosophy], *Voprosy filosofii*, 1986, no. 3, pp. 101–116.
23. Arendt H. Otvetstvennost i suzhenie [Responsibility and Judgment], Moscow, 2013, 352 p.
24. Arendt H. Istoki totalitarizma [The Origins of Totalitarianism], Moscow, 1996, 672 p.
25. Ricoeur P. Germenevtika i metod sotsialnykh nauk [Hermeneutics and the Human Sciences], *Pol Riker v Moskve*, Moscow, 2013, pp. 49–61.
26. Ricoeur P. Put priznaniya. Tri ocherka [The Path of Recognition. Three Essays], Moscow, 2010, 268 p.
27. Thiselton A. Germenevtika [Hermeneutics], Cherkassy, 2011, 430 p.
28. Gadamer H.-G. Aktualnost prekrasnogo [Relevance of Beautiful], Moscow, 1991, 367 p.

Сатохіна Н. І. Герменевтичні смисли правової реальності

Анотація. Виходячи з уявлення про право як певний досвід, автор намагається розкрити в межах правової реальності природу досвіду правового як досвіду розуміння, протиставляючи його ситуації нерозуміння. Це дозволяє прояснити герменевтичні смисли правової реальності, а також сенс і призначення самої герменевтичної філософії права. У статті відстоюється ідея про те, що правова герменевтика (як і саме розуміння) являє собою не метод, а лише спосіб існування у світі, сенс якого полягає в інтерсуб'єктивному відтворенні правових смислів. У свою чергу, ситуація нерозуміння загрожує не просто втратою останніх, але зникненням свободи, що визначає правову особистість, а отже, і правової реальності в цілому.

Ключові слова: правова герменевтика, правова реальність, досвід, розуміння, нерозуміння, фронесис.

Сатохіна Н. И. Герменевтические смыслы правовой реальности

Аннотация. Исходя из представления о праве как некоем опыте, автор пытается раскрыть в рамках правовой реальности природу опыта правового как опыта понимания, противопоставляя его ситуации непонимания. Это позволяет прояснить герменевтические смыслы правовой реальности, а также сущность и предназначение самой герменевтической философии права. В статье отстаивается идея о том, что правовая герменевтика (как и само понимание) представляет собой не метод, а только способ существования в мире, суть которого состоит в интерсубъективном воспроизведении правовых смыслов. В свою очередь, ситуация непонимания угрожает не просто утратой последних, но исчезновением свободы, определяющей правовую личность, а следовательно, и правовой реальности в целом.

Ключевые слова: правовая герменевтика, правовая реальность, опыт, понимание, непонимание, фронесис.

Satokhina N. Hermeneutical Senses of Legal Reality

Annotation. Based on the idea of law as a certain experience, the author tries to explicate the nature of the legal experience as the experience of understanding, contrasting it lack of understanding, within the legal reality. This allows us to clarify hermeneutical senses of legal reality and the nature and purpose of hermeneutical philosophy of law itself. The article advocates the idea that the legal hermeneutics (and very understanding) is not a method, but a mode of existence only, which sense is the intersubjective replication of legal senses. In turn, the situation of a misunderstanding threatens not only the loss of the latter, but the disappearance of freedom defining the legal personality and hence the legal reality in general.

Key words: legal hermeneutics, legal reality, experience, understanding, lack of understanding, phronesis.